

Knud Prange: Heraldik og historie. 2. udvidede udgave (Albert Fabritius in memoriam). Dansk historisk Fællesforenings håndbøger. København 1977. 76 s., ill.

Godt 15 år efter den hurtigt udsolgte 1. udgave foreligger denne bog i omarbejdet og stærkt udvidet udgave. Den klare indledning med indførelse i heraldikkens verden er bevaret og udbygget, og de følgende kapitler afspejler beskæftigelsen med aktuelle heraldiske opgaver i årene siden 1. udgave. Markante eksempler er håndskriftet med Theus Rosengårds fædrene og mødrene våben og hvælvene i Århus Vor Frue kirke med Stig Andersens Hvide den Yngres våben, der giver dateringen 1348–69, en datering, som måske kan indsnævres yderligere, når man betænker, at Stig Andersen var blandt hovedmændene i det »jyske oprør« i begyndelsen af 1367. Også moderne brug af heraldik – i alvor og spøg – bliver draget ind på en naturlig måde i denne lettilgængelige fremstilling, der afsluttes med en udførlig, sagligt ordnet litteraturfortegnelse.

Herluf Nielsen

Jan Raneke: Bergshammarvapenboken – en medeltidsheraldisk studie I–II. M. fransk résumé. Disputats. Lund, 1975. 387 sider.

Middelalderlige våbenhåndskrifter kan normalt kun studeres grundigt i Tyskland, Nederlandene, Frankrig og England, hvor armorialer – universelle våbenruller og lejlighedsarmorialer (occasional rolls) – er bevaret i original. Om sådanne heraldiske kompilationsværker fandtes i middelalderen hos heroldsorganisationerne i Norden, vides ikke med sikkerhed. I dag opbevares ikke desto mindre en 1400-tals universalarmorial fra et af heraldikkens kerneområder i det svenske Riksarkiv. Den deponeredes her i 1933 fra det sømlandske gods Bergshammar, hvorefter den benævnes. Til Sverige var våbenbogen (BH) kommet med godsets ejer, der som fransk officer i 1693 befandt sig midt i BHs tilblivelsesområde. Den skånske heraldiker Jan Raneke blev i 1975 doktor på sin analyse af denne enestående heraldiske kilde, der indeholder 3.338 malede våbner, hvilket er næsten dobbelt så mange som den berømte armorial Gelre, og dermed gengiver flere end nogen anden våbenbog fra det nederlandske oprindelsesmiljø.

Fyrsternes våbenkyndige diplomater, herolde, der konfererede under turneringer o lign. og sammenlignede hinandens våbenkataloger, er ophavsmænd til armorialerne. Ofte kompletterede en herold sin armorial med våbner fra en anden. Bestanden af våbner inden for heroldens eget område eller fra tilgrænsende områder kopieredes aldrig ukritisk, men det forholder sig tit anderledes, når det drejer sig om våbner fra fjerntliggende steder. Ud fra BH-våbnernes geografiske koncentration og aktualitet henfører Raneke våbenbogen til Brabant, og han påviser, at dens bind er fremstillet i Bruxelles-området, sandsynligvis i klostret Groenendael. Teksten er hovedsagelig flamsk, men fransk forekommer også ligesom enkelte indslag af tysk, engelsk og spansk, hvilket vidner om forlæggenes art. Navnet på BHs kompilator kendes ikke. Raneke analyserer kompositionen i BH ved at drage sammenligninger med andre eksisterende armorialer, især Gelre, Gorrevod, Beaulaincourt-Bellenville og de samtidige Toison d'Or og Gymnich, af hvilke den sidste synes at have fået en stor del af sine våbner fra BH inden for en relativt kort tilblivelsesperiode i begyndelsen af 1440'erne. Våbnernes stil, antal og gruppering på siderne i BH er bestemmende for, hvilke armorialer der må anses som forlæg for de forskellige partier. Ud fra sekvenser og intervaller påviser Raneke, at BH, Toison d'Or og Gymnich m.h.t. deres parti af engelske våbner har udnyttet en nu tabt våbenrulle, hvoraf han mener at kunne rekonstruere syv sider.

Raneke fastslår, at BH er kompileret i perioden 1436–50. Ved dateringen er han især gået ud fra en række dynasters (Kleve, Jülich, Savoyen, Milano, Portugal) anevåben-

konstellation og forekomsten af fyrstbiskoppers slægtsvåben som hjerteskjold i et ellers territorielt våben (for Triers vedkommende giver det en så snæver tidsmæssig afgrænsning som 1430–39). En temmelig sikker terminus post quem udgør iøvrigt Den gyldne Vlies's kæde omkring hertugen af Burgunds våben (1430). Raneke inddrager også BHs danske parti, som han daterer til efter 1448, idet han ved at sammenligne med det tilsvarende parti i Gelre, konstaterer, at våbnerne for to personer af hhv. Murach- og Parsberg-slægten, der opholdt sig i Danmark samtidig med Christoffer af Bayern, mangler på dette sted i BH. I min opposition ex auditorio kunne jeg imidlertid påpege, at disse våbner næppe fandtes i Gelre på det tidspunkt, da BH-herolden kopierede efter denne. Substansen i Gelre stammer fra sidste fjerdedel af 1300-tallet, men Murach- og Parsberg-våbnene samt et Rosenkrantz-våben er først malet ind i Gelres danske parti i løbet af Christoffer af Bayerns tid (1440–48). Et Rosenkrantz-våben findes blandt de danske våbner i BH, men mangler – i modsætning til våbnet i Gelre – på hjelmen den karakteristiske krans af roser, der senere gav slægten dens navn, ligesom hjelmen i BH er af en ældre type end i Gelre. Det er herefter rimeligst at datere BHs danske parti til tiden før 1440. Docent Adam Heymowski lagde som officiel opponenter vægt på året 1436, hvad angår det polske parti i BH. En række andre dateringsmarginaler tillader at antage, at store dele af BH er malet i 1430'erne.

Jan Raneke er en af Nordens kendteste heraldiske kunstnere. Det er derfor naturligt, at han også undersøger det rent heraldiske indhold i BHs mange våbenskjolde. Afhandlingens bind II er en komplet udgave af BHs indhold, idet al skreven tekst er gengivet ordret og med oversættelse, og endvidere er hvert af de 3.338 våbner verbalt beskrevet (blasoneret) på fransk i det særlige heraldiske kunstsprog, der ikke afviger synderligt fra den blasoneringsmåde, middelalderens herolde anvendte. I bind I har Raneke meddelt resultaterne af sin komparative analyse af alle BHs våbner. Til dette formål har han klassificeret samtlige våbner i henseende til våbenbilledets kategori – heroldsfigur eller alm. figur eller div. kombinationer af disse. Endelig er alle grundvåbner (idet der ses bort fra bitegn som f. eks. turnerkraven) fordelt på hoved- og kombinationsgrupper og efter den konkrete figurs art (f. eks. heroldsfiguren »bjælke« i gruppen »horizontale delinger«, den alm. figur »grif« i gruppen »fabeldyr«). For med henblik på regionale forskelle at kunne drage konklusioner af denne bearbejdelse af det vældige materiale opererer Raneke med en geografisk områdeinddeling med klart fastlagte grænser, heroldsområder, og i forhold til disse placerer han alle forekommende våbner i BH. Et heroldsområde definerer han som et mindre område, inden for hvilket en heroldsorganisation har virket. Ofte kan heroldernes egen områdeinddeling udlæses af armorialerne. Raneke forudsætter tydeligvis, at en herolds virke som regel præger den heraldiske udtryksform eller fastholder et traditionsbestemt billedsprog som et særkende for det pågældende område. Dog er han naturligvis klar over, at BH afspejler aktuelle vasalforhold, og at enkelte våbner kan være opstået i et andet område end det, hvori de nu forekommer.

Halvdelen af alle BHs våbner hører hjemme i det nuværende Benelux, Rhin- og Moselområdet og det allernordligste Frankrig (heroldsområderne Brabant, Geldern, Holland, Zeeland, Flandern, Hennegau, Hesbaye, Luxembourg, Trier, Limburg, Jülich, Köln, Kleve, Westfalen, Mark, Berg, Artois, Ponthieu, Vermandois). Der er grund til at formode, at denne koncentration kan tages som udtryk for, at alle betydningsfulde våbenførende slægter i disse områder er repræsenteret i BH. Noget tilsvarende gælder derimod ikke for Europas øvrige dele, f. eks. gengiver BH fra Danmark, Norge og Sverige kun hhv. 6, 1 og 12 våbner. Den umiddelbare sammenligning af våbnerne i BH på rent heraldisk grundlag, som Raneke foretager mellem det ovennævnte våbenmættede område, resten af Europa, BH under ét og enkelte udvalgte områder som England og Polen, er

således metodisk set ikke ganske holdbar. Mindst lige så problematisk bliver det, når han – også i henseende til farver (tinkurer) – drager sammenligninger mellem BHs våbenbestand og ca. 1000 danske våbner, om hvilke det kun meddeles, at de er udbyttet af en intensiv undersøgelse af Danmarks middelaldervåbner. Mens forekomsten af våbner i BH fra det våbenmættede område er resultatet af en samtidig systematisk registrering, hvor den lokalkendte heraldiske ekspert har tilstræbt fuldstændighed og formentlig også nået den, må Ranekes viden om de ca. 1000 danske våbner nødvendigvis stamme fra kilder, der byder materialet væsentlig ringere overleveringsvilkår. Våbner fra Danmarks middelalder kendes nu hovedsagelig fra segl, gravsten, kalkmalerier o. lign., som er bevaret mere eller mindre tilfældigt, og ofte vil netop disse fremtrædelsesformer betyde, at en del af de danske våbners tinkurer er ukendte for nutiden. På trods af de her anførte indvendinger har det alligevel interesse at betragte resultaterne af Ranekes sammenligninger, idet de uden tvivl afslører visse generelle træk. De i BH særlig rigt repræsenterede områder i Benelux, Nordfrankrig og omkring Rhinen og Mosel, der må anses for heraldisk højt udviklede, kan opvise næsten lige så stor en andel heroldsfigurer som alm. figurer i skjoldene. Nord- og Østeuropa, hvis heraldik er mindre nuanceret, karakteriseres af færre heroldsfigurer og har derfor en højere frekvens af alm. figurer. Særlig markant er forskellen mellem polsk og vesteuropæisk heraldik. I Polen er heroldsfigurer således yderst sjældne, mens alm. figurer klart dominerer. Den samme tendens, men mindre udpræget, gør sig gældende i Danmark. Mens der i Central- og Østeuropa ofte kun er en enkelt figur i et skjold, gentager man i Vesteuropa gerne den samme figur tre eller flere gange, hvilket hænger sammen med, at man her har et betydeligt mere udviklet brisuresystem.

De heraldiske tinkurer er ret få: guld og sølv (metaller), rødt, blå, sort og grønt (egentlige farver) samt gråværk og hermelin (pelsværk). På basis af en engelsk, en fransk og to schweiziske armorialer, alle fra før 1350 og med ialt 1000 våbner, skelner den norske heraldiker Hallvard Trættemberg i sin undersøgelse af »Heraldiske farvelover« (i Meddelanden från Riksheraldikerämbetet VII, 1938) mellem en fransk-engelsk farvestil, hvor guld, sølv, rødt og blå er de hyppigst forekommende tinkurer, idet guld dominerer blandt metallerne i Frankrig, og en tysk-schweizisk farvestil, hvor tillige sort ofte anvendes og af metallerne sølv dominerer. På grundlag af våbnerne i BH kommer Ranekes, hvad angår de forskellige våbenfarvers benyttelsesgrad, som hovedresultat frem til, at guld, sølv og rødt er de tre store tinkurer i Europa som helhed, men at der i de enkelte områder er store relative forskelle i tinkurerne imellem. Han regner med, at der bag anvendelsen af bestemte kulører ligger dybe følelsesmæssige motiver, men nævner dog også, at mangel på eller vanskelig adgang til visse farvestoffer kan spille en rolle. Grønt er meget sjældent brugt, og det kan bl. a. skyldes, at det er muslimernes farve. I så fald bærer heraldikken m.h.t. farvevalg præg af sin opståen under de første korstog. Tinkurfrekvensen i et givet område kan hænge sammen med vasalforhold, f. eks. forekommer pelsværket hermelin særlig hyppigt i Bretagne, hvis karakteristiske hertugvåben udelukkende indeholder hermelin. De franske områders forkærlighed for guld og blå forklares ved kongens våbenfarver. Ranekes udefinerede gruppe af danske våbner skulle indicere, at i Danmark dominerer sølv klart over guld blandt metallerne, og blå og grønt forekommer relativt ofte. På grund af kildematerialets art må der imidlertid tages et vist forbehold over for dette resultat.

I den heraldiske litteratur er det som regel de systematiske fremstillinger, der udsendes i form af selvstændige bøger. Tematiske studier publiceres oftest i tidsskrifter, kongresrapporter o. lign. Større monografier imødeses derfor med forventning. I de lande, hvor hovedmassen af de middelalderlige våbenruller opbevares, eller hvor interessen for dem er særlig intens, har man præsteret en række udgivelser efter blasoneringsprincippet. Især

må franskmanden Paul Adam-Evens udgaver fremhæves – »Un armorial français du milieu du XIIIe siècle, le rôle d'armes Bigot 1254«, »Un armorial français du XIIIe siècle, l'armorial Wijnbergen«, »Rôle d'armes de l'ost de Flandre«, »L'armorial universel du héraut Gelre (1370–1395)« (i Archives héraldiques suisses, hhv. 1949, 1954, 1959 og 1971). I de allerseneste år har Commission française pour l'étude de l'héraldique påbegyndt udsendelsen af Cahiers d'héraldique, hvis indhold hovedsagelig består af våbenbogsstudier. De to bind med resultaterne af Jan Ranekes beskæftigelse med den enestående armorial Bergshammar er blevet modtaget med den største interesse i fagheraldikernes kreds. Bind I er delvis illustreret af doktoranden, og alle kort, statistiske tabeller, diagrammer o. lign. er forsynet med fransk tekst. Metodisk lider værket af en række svagheder som allerede antydet. Indholdsmæssigt er teksten gennemgående for kort. Man kunne navnlig ønske at have fået præsenteret flere detaljer i konklusionerne. Det er som om forfatteren holder sig beskedent tilbage. Det sidste afsnit i bind I om »Utvecklingen inom en vapengrupp«, hvor Raneke iagttager de mange forekommende varianter i Heshayes skjolde bestroede med liljer, registrerer de forskellige brisureformer som f. eks. farvers skiften, variation af hjelmtegn m. m. og endelig redegør for en slægtssammenhæng omfattende adskillige generationer, er imidlertid et smukt eksempel på, at han behersker de heraldiske, sigillografiske og genealogiske discipliner. Her får læseren lejlighed til at skue alle aspekter i det undersøgte materiale. Bind II med den blasonerede udgave af armorialen har blivende værdi og er et værdigt bidrag til det internationale ASFEMA-projekt (*armorial des souverains et grands feudataires au moyen age*).

Nils G. Bartholdy

Poul Rasmussen: Mål og vægt. 2. omarbejdede udgave. København, Dansk historisk Fællesforenings håndbøger 1975. 95 s.

Årene efter fremkomsten af første udgave af denne nyttige håndbog (1967) har været rige på studier over kvantitativt kildemateriale fra middelalderen og 15–1600-tallet, som – ikke mindst indenfor Det danske Ødegårdsprojekt – oftest har været båret af ønsket om stedse bedre at kunne sammenligne eksistensbetingelser m. m. i såvel tid som rum. Det er en væsentlig baggrund for den vækst i udforskningen af målenes og vægtenhedernes historie, som har gjort det nødvendigt for Poul Rasmussen helt at omarbejde sin bog, i hvilken for øvrigt en del af de nyeste studier nu for første gang præsenteres for en bredere offentlighed. Allerede førsteudgaven har i de forløbne år bevist sin alsidige værdi som både opslagsværk, indføring, katalysator og metodisk-logisk oplæg og udfordring, og anden udgave er blevet endnu bedre.

I forhold til første udgave er de savn blevet afhjulpne, som Svend Gissel påpegede i sin anmeldelse (HT 12. r. III, 1968, s. 264), idet Poul Rasmussen har indføjet omtale af metersystemet, Ole Rømers reformer, Skelskørs Vartegn og skæppemålet i Anders Sunesens parafrase af Skånske lov; og idet han overhovedet har tilstræbt en mere fuldstændig fremstilling af sit emne frem til meterloven af 1907. Sønderjylland og Skånelandene har dog ikke kunnet tilgodeses yderligere inden for den desværre altfor sparsomme plads; forfatteren har haft til sin rådighed. Det er lykkedes at foretage de emnemæssige udvidelser uden at svække den hovedvægt i fremstillingen, som rimeligvis må lægges på tiden før Ole Rømers reform, hvor problemerne er så langt de største. Den allerede tidligere velgennemtænkte disposition er blevet strammet yderligere, hvilket særlig har ført til en fuldstændig omarbejdelse af det vigtige afsnit om middelalderlige jordmål m.v. Hertil kommer så den vægt, som forfatteren har lagt på at redegøre for den seneste forskningsudvikling. Udover Poul Rasmussens egne betydelige bidrag hertil inddrages der